

STUDIME

Dr. Muahmed Mufaku al-Arnauti
Jordan Alu-l-bayt University

DISA PERSONALITETE SHQIPTARE TË SHEKULLIT 15. NË VEPRËN E NAHRAVALIT

Muhammed Ibn Ahmad al-Nahravali është një prej figurave shumë të njohura të Arabisë në shekullin 16. Ishte mufti dhe kadi në Mekke, në vendin më të shenjt islam. Aty ai bëri emër si diplomat, historian, poet e përkthyes. Me një fjalë ishte autor i shumë veprave nga disa lëmenj dhe falë kësaj kishte lidhje me shumë figura të njohura të kohës së tij. Prandaj është me interes të shikohet vepra e tij mbi historinë e Mekkes në të cilën ai bën fjalë edhe për tre personalitete shqiptare që i kishte njohur për së afërmi.

Emri i plotë i këtij autori është Muhammed Ibn Ahmad Al-Nahravali Al-Makki. Ai mban dy llagape, që sinjalizojnë lidhjen e tij me dy vende të ndryshme: Nahravala në Indi dhe Mekka në Arabi. Në Nahravala u rrit kurse në Mekke fitoi famë, jetoi dhe aty ndërroi jetë. Duhet theksuar se Nahravala, Anhilvara e dikurshme e cila tani quhet Patan, ishte qendra e shtetit mesjetarë Kuxhurat të Indisë që me pozitën e tij si Port i indisë në mes të Indonezisë, Persisë, Arabisë dhe Afrikës kishte fituar famë dhe ishte bërë i njohur. Në vitin 1193 Kuxhurati hyn në kuadër të shtetit musliman të Mahmud Gurit, kurse në vitin 1299 bëhet pjesë përbërse e sultanatit musliman të Delhit.

Me shkatërrimin e këtij sultanati nga Timuri (1397) Kuxhurati bëhet shtet i pavarur në krye me Ahmëd Shahun, i cili në vitin 1411 themeloi një kryeqytet të ri Ahmadabadin dhe një dinasti të re, që

mbajti sundimin një shekull e gjysmë.¹ Në këtë kohë u krijua një koloni bukur e madhe arabe dhe Ahmadabadi u shndërrua në një qendër e kulturës arabe-islame. Në këtë mënyrë lidhjet e Kuxhuratit me Arabinë u thelluan.² Stërgjyshi i Nahravalit, Muhammed Ibn Ismail, nga Adeni i Jemenit shkoi e u vendos në Nahraval. Nga kjo familje dolën shumë tregëtarë e dijetar të dalluar. Njëri prej tyre ishte Ahmed Ibn Muhammedi, babai i autorit për të cilin flasim. Ishte i dalluar në fushën e sheriatit prandaj sulltani i Kuxhuratit, Mahmud Shah, e emroi myfti të këtij vendi. Në vitin 1452 ky shkoi në haxh dhe atje vdiq.³

Muhammed Ibn Ahmed lindi në Lahor, në vitin 1511 dhe aty i kreu mësimet e para ku mësoi gjuhët klasike të kohës: arabisht, persisht dhe turqisht. Studjoi edhe të drejtën islame, sheriatin. Tregoi interesim edhe për diplomaci, kështu që lidhet me oborrin mbretëror dhe qysh si i ri ngarkohet me mision diplomatik jasht vendit. Në vitin 1536/ 37, Asif Han, ministër i sulltanit Bahadur Shah, niset për në Stamboll me Al-Nahravalin për të kërkuar ndihmë ushtarake që ta shpëtonte Kuxhurat nga rreziku që i kërcnohej nga portugezët dhe mongolët.⁴ Megjithëse Sulltan Sulejmani Ligjdhënës dërgoi në Koxhurat një flotë të pajisur mirë, prapëseprapë Kuxhurati nuk mundi të vazhdojë luftën në dy fronte, ashtu që në vitin 1572 humbi pavarësinë dhe u bë pjesë përbërse e shtetit mongol në Indi.⁵

Kjo gjendje jostabile në vend, e shtyri Nahravalin të largohet nga vendlindja dhe të vendoset në Arabi, e cila tanimë ishte bërë

¹ H.S p o d e k, "Gujrat", Enciklopedia of Asian History, vol. 2. New York-London, 1988, pp. 3-4; Sir Edward Clive Bayley, History of Gijrat, New Delhi, 1970.

² K.S. Mathev, Portuguese and the Sultanate of Gujrat, Delhi, 1986, pp. 249-250 and passim. Dr Muhammed Ismail al-Nadvi, Tarih al-silat bayna-l-hind va-l-biladi-l-arabiyya, Bajrut, s.a. p. 164-166.

³ A b d u l - h a y a l - H u s n i, *Nuz-hatu-l-havatir va bahjatu-l-masami va-l-manazir*, vol. IV, Lahore, 1923, pp. 254-256.

⁴ Ibid.

⁵ J.R. B l a c k b u r n, "Al-Nahraval" Enciclopedia of Islam, new edition, vol. VII, Leiden, 1992, pp. 911-912; Spodek, f. 34.

pjesë e perandorisë Osmane. Gjatë viteve 1536/37 qëndroi në Kai-ro, ku pati rastin të kontaktojë me shumë dijetarë të kohës dhe pas-taj u vendos në Mekke ku edhe vdes në vitin 1582. Në Mekke u afirmua si poet, historian dhe si gjuhëtarë, madje edhe në shariat. Me 1552 i digjet shtëpia dhe biblioteka shumë e pasur, me ç'rast i digjen edhe disa dorëshkrime, por ai nuk u demoralizua, vazhdoi punën e tij. Në vitin 1567 emrohet muderriz (profesor) në medresen e Sulltan Sulejmanit e cila me shumë bujë e filloi punën pikërisht në këtë vit. Pikërisht në atë kohë ky bëhet edhe myfti i Mekkes me çka fitoi autoritet të veçant dhe në këtë post qëndroi deri në vdekje.⁶

Al-Nahravali duke qenë në këtë pozitë kishte raste të shpeshta të takohet me personalitete të njohura të perandorisë Osmane që vinin në haxh. Në këtë mënyrë bëhet i njohur edhe në Stamboll në qarqet e larta shoqërore e politike. Në saje të kësaj ai nisët në një mision diplomatik në vitin 1537 dhe në këtë mision takohet edhe me sadrazemin e sulltanit. Nga princi vendas i Mekkes, Sherif Hasan⁷ ishte i autorizuar që t'i paraqesë Sulltanit ankesën kundër valiut të Medines, Piri Pasha.⁸

Djegja e bibliotekës, në vitin 1552, e Muhammed Ibn Ahmad Al-Nahravali që ishte e pasur me dorëshkrime, tërhoqi vëmendjen e autorëve bashkëkohorë. Shavkani tregon se Al-Nahravali blente libra dhe dorëshkrime dhe "ia afronte çdokujt për shërbim" ashtu që ai "mblodhi libra sa askush tjetër"⁹ Veprat e ndryshme të tij

⁶ J.R. B l a c k b u r n, "Al-Nahravali", po aty. Shih edhe: Kutbuddin Muhammed Ibn Ahmad al-Nahravali al-Makki, *al-Barku-l-jamani fi fat-hi-l-uthmani*, Rijad, 1967.

⁷ Fjala është për sherifët (ar. Ashraf) që filluan të sundojnë Hixhazin qysh nga viti 1200. Më 1517 sullatan Selimi I, pa e shkelur fare Hixhazin u kënaq me shp-rehjen e lojalitetit të tyre ndaj shtetit osman. Kështu, ata vazhduan të sundojnë praktikisht Hixhazin deri në fillim të shekullit XX, kur Sharif Husejn (1908 – 1916) u ngrit me ndihmën e anglezëve kundër pushtetit osman.

⁸ S a l i h M u h a m m e d a l - A m r, *The Hijaz under Ottoman Rule*, Rijad, 1978; Randall Baker, *King Husain and the Kingdom of Hejaz*, London, 1979; Dr. Muhamed Mufaku, *Shqiptarët në botën arabe*, Prishtinë, 1990, f.88.

⁹ Al-S h a v k a n i, *al-badr al-tali bi mahasin ma ba'd al-karni-l-sabi'*, II, Beyrut, s.a.p. 57.

tregojnë edhe famën që kishte arritur ai në gjuhësi, letërsi, histori dhe në fushën e të drejtës islame. Kështu që përveç tri veprave, prej të cilave dy janë djegur në zjarrin e përmendur, kurse njëra është shfrytëzuar deri vonë¹⁰, tani dihet për dhjet vepra të Nahravalit që gjenden në dorëshkrim në vende të ndryshme të botës¹¹ Nga ato vepra këtu do të përmendim këto:

Dorëshkrimi me pozi

Përkundër faktit se shumë poezi të tij janë djegur, biografët e shekullit 16-17., ruajtën shumë poezi të tij në veprat e tyre biografike për Nahravalin. Ata e konsideronin këtë një poet të mirë¹²

Tezkeret e Nahravalit

Kjo përmbledhje shenimesh, sipas traditave të kohës përfshinte shenime të ndryshme që shfrytëzonte e përpunonte autori për përgatitjen e ndonjë vepre. Kështu për shembull, këtu kemi disa shenime për Sinan Pashën (fq.67), shenime për disa vizita të tij në Medine (f.1,44,56,57,71,), disa poezi të tij (f.114-116) etj.¹³

Udhëpërshkrimet e tij

Kjo vepër e titulluar *Al-Favaid al-sunnijje fi al-rihla al-madaniyye va al-rumijje* konsiderohet ndër veprat më të vlefshme të Al-Nahravalit. Këtu ai paraqet shenime shumë interesante për rrugën e tij nga Mekkeja për në Stamboll dhe anasjelltas. Autori është nis nga Mekka me 29.10.1557 rrugës tokësore (Damask – Haleb-

¹⁰ Fjala është për një histori që e kishte shfrytëzuar një historian i vendit, Abdullah Mirdad, në shkrimet e tij. Mirdadi u vra në vitin 1924 e me atë rast u zhduk vepra e përmendur.

¹¹ Lidhur me përshkrimin e këtyre dorëshkrimeve shih: Prof.dr. Brockelman, *Geschichte der Arabischen Literature*, supplement.II, Leiden, 1938, pp.514-515. Po ashtu ka shenime edhe në parathënien e historianit saudit al-Xhasir, f.39.

¹² Al-G a z z i , a l-K a v a k i b al- saira bi a'yan al-mia al-ashara, III, Bejrut, 1959, pp. 44-48. Ibn al-Imad al-Hanbali, *Shadharat al-dhahab fi ahbari man dhahab*, VIII, Bejrut, s.a.pp.420-422.

¹³ Shih parathënien e historianit al-Xhasir, f.41-45.

Stamboll) kurse për t'u kthyer shkoj rrugës detit (Stamboll-Aleksandri) dhe arriti në Mekke me 7.9.1558. Ky udhëpërshkrim është plot shenime me interes si për vendet ashtu edhe për personalitetet që i kishte takuar, por për fat të keq akoma është në dorëshkrim.¹⁴

Pushtimet Osmane të Jemenit

Kjo është padyshim vepra më e njohur e autorit. Verzioni i parë mbante titullin *Al-futuhat al-luthmanijje li- al aktari-l-jemenijje* dhe i kushtohet Sulltan Selimit të dytë (1566-1574), kurse më vonë e zgjeroi dhe ia paraqiti Sulltan Muratit tretë (1574-1595) me titull të ri *Al-Bark al-Jemeni fi al-fat-hi-l-uthmani*. Kjo vepër flet kryesisht për Sinan Pashën, i njohur si “pushtues i jemenit”. Këtu vlen të përmendet se autori u takua me Sinan Pashën kur erdhi në Mekke për haxh, në shkurt 1571. Ky rast e nxiti autorin të shkruaj një histori të vëllimshme për pushtimin e Jemenit nga Osmanlinjtë. Për këtë vepër ka edhe shenime tjera në gjuhën shqipe.¹⁵

Përveç këtyre veprave kemi edhe një tjetër që ka një rëndësi të posaqme dhe pikërisht ajo është objekt i këtij punimi.

Vepra paraqet historinë e Mekkes dhe mban titullin *Al-I lam bi alam bajtil-lahi-l-haram*. Kjo vepër u shndërrua në një burim të dorës parë për historinë e Mekkes në fillim të periudhës osmane (1517-1577), pasi që autori e kishte përfunduar veprën e përmendur me 26 maj 1577. Kjo është burim edhe për historinë e perandorisë Osmane në ato vite të stuhishme.

Vepra e përmendur e Nahravalit përjetoi fat interesant. Është përkthyer në gjuhën turke nga poeti Baki (1526-1600)¹⁶ dhe është botuar për herë të parë në Laipzig në vitin 1857 me titull *Kronika e qytetit të Mekkes, nën kujdesin e orientalistit F. Wustenfild*.¹⁷, ndërsa në gjuhën arabe është botuar në vitin 1888 në Kairo, pa emër të

¹⁴ Po aty.

¹⁵ H a s a n K a l e s h i , *Gazavat al-Garakisa va-l-atrak fi ganubi-l-gazire, Gjurmime Albanologjike*, 1, Prishtinë, 1968, f.256-257.

¹⁶ Më gjëresisht shih: Fahir Iz, “Baki”, *The Encyclopedia of Islam*, new edition, vol. 1, Leiden – London, 1960, p.956.

¹⁷ F. w u s t e n f e l d , *Die Chroniken der Stadt Mekka*, Laipzig, 1857.

autorit, në margjina të librit të historianit Ahmad Ibn Zajni Dahlan, në të cilin ky flet për Mekken.¹⁸ Ky botim u bë aq i rrallë sikur të ishte ndonjë dorëshkrim. Përveç kësaj botimi në fjalë është bërë në mënyrë joshkencore. Nuk është bërë përpjekje për të vërtetuar se kush ishte autori, nuk ka shenime përcjellëse të cilat për këso rastesh janë shumë të nevojshme. Duke marrë parasyshtë se verzioni i botuar nuk është ai përfundimtarë i autorit, aty-këtu ka edhe disa zbrazëti. Mungojnë emra dhe data të ndryshme, që është dashur të plotësohen.

Sidoqoftë, në këtu do të ndalemi vetëm në një kaptinë të kësaj vepre e cila mban titullin Sadrazemat e Sulltan Sulejmanit (Kryeministrat e Sulltan Sulejmanit)(f.199-207) Me sa shihet nga titulli, autori këtu bën fjalë për të gjithë sadrazemat e S.Sulejmanit, duke filluar nga Piri Pasha (1518-1523) e deri te Sokol-lu Mehmet Pasha (1565-1579). Për punimin tonë me interes janë vetëm tre, për të cilët ai thotë shprehimisht se janë shqiptarë dhe që i kishte njohur për së afërmi, e ata janë: Ajas Pasha (1536-1539), Lutfi Pasha (1539-1541) dhe Sulejman Pasha (1541-1544).

Sa i përket të parit, vlen të përmendet këtu, se ai u lind në Vlorë me 1482 dhe qysh në kohën e Sulltan Selimit I (1512-1520) ishte aga i jeniçerëve. Ai mori pjesë në pushtimin e Sirisë dhe të Egjiptit (1516-1517) dhe u bë më vonë vali i Sirisë (1521). Në vitin 1522 mori pjesë në pushtimin e Rodosit dhe në vitin 1526 edhe në Mohaç dhe u emrua ministër i dytë i sulltanit.¹⁹ Al-Nahravali e prezenton në këtë kaptinë Ajas Pashën si një shqiptarë (arnaut) që “ka simpati për dervishë, besim në dijetarët, i matur në shprehje, besnik në fjalën e dhënë, i vendosur në mendime e veprime”. Autori këtu zbulon edhe faktin se Ajas Pasha e kishte njohur mirë babain e autorit të dorëshkrimit, Ahmad Ibn Muhammad, që e

¹⁸ *Al'i'alam bi 'a'lam baytu-ll-llahi-l-haram*, Al-Kahire, 1305. Ky është botim shumë i rrallë sa Blackburn dhe al-Xhasir nuk e përmendin fare në punimet e tyre të përmendura.

¹⁹ V. J. P a r r y, “Ayas Pasha” *Enciclopedia of Islam*, new edition vol.I, Leiden – London, 1960, pp.779-780; Skender Rizaj, *Kosova gjatë shekujve* XV, XVI dhe XVIII, Prishtinë, 1982, f.286.

përmendëm më sipër, dhe se kishte pasur korespondencë me të. Si po duket kjo lidhje daton nga qëndrimi i hershëm i Ajas Pashës në Kairo (1517) ose në Damask (1521). Nahravali këtu tregon se me Ajas Pashën u takua gjatë vizitës së tij të parë në Stamboll ku qëndroi në misionin diplomatik si i deleguar i sulltanit të Koxhurat-it. Ai këtu e thekson se Ajas Pasha e priti këtu shumë mirë dhe kur ia prezentoï sulltanit i foli fjalë të mira, lavdëroi, edhe të jatin e tij²⁰. Kjo me sa duket ndikoi që misioni i Nahravali të përfundojë me sukses, ngase dihet se Sultan Sulejmani urdhëroi që të dërgohet një flotë osmane për në Kuxhurat. Për këtë do të bëhet fjalë më poshtë.

Lidhur me Lutfi Pashën (1488-1563) vlen të përmendet se ishte një ndër shkrimtarët e njohur të shekullit 16. në perandorinë Osmane. Ndër veprat e tij dy janë me vlerë të veçant: Historia e Perandorisë Osmane (*Tevarih-i al-i Osman*) dhe Asafname që përmban letra me këshilla për Sulltan Sulejmanin në lidhje me gjendjen e shtetit. Me këtë fillon një traditë e re në mesin e intelektualëve (Mustafa Ali efendi, Ajn-i Ali efendi etj.) që shprehnin mendimet e tyre reformiste në formë të letrave që ua drejtonin sulltanëve të kohës.²¹ Al-Nahravali thotë shprehimisht për Lutfi Pashën se është shqiptarë (arnaut) dhe e lavdron për urtësi, por “kishte shumë simpati për femra”. Duke marrë parasyshë se ai e kishte për grua motrën e sulltanit, në fund u detyrua (1541) të jap dorëheqje nga posti i sadrazemit. Në fillim të vitit 1543 shkon në haxh dhe takohet me Nahravalin, në Mekke. Autori këtu zbulon faktin se Lutfi Pasha kishte shkruar një koment në gjuhën turke për veprën e themeluesit të shkollës hanefite, Abu Hanifa (700-767), dhe kërkoi që kjo vepër e tij të përkthehet në arabisht dhe persisht. Këtu na jep të kuptojmë se ky e kreu përkthimin e parë dhe të dytë të librit, sa ishte Lutfi Pasha ende në Mekke, për çka edhe u shpërblye bukur mirë²².

²⁰ *Al'i'lam*, f.201.

²¹ S.R i z a j, vepër e cituar, f.286.; Stanford J. Shaw, *History of Ottoman Empire and Modern Turkey I*, Cambridge, 1987, p. 290.

²² *Al 'i' lam*, f.202.

Sadrazemi tretë që prezantohet në këtë kaptinë si shqiptarë është Sulejman Pasha, valiu i Sirisë (1525) dhe i Egjiptit për dhjet vjet me radhë (1525-1534), ku ka lënë shumë vepra.²³ Nga Egjipti bashkohet me Sulltan Sulejmanin për pushtimin e Bagdadit (1534) dhe në dhjetorë të vitit 1536 kthehet përsëri në Egjipt. Ai mbeti në krye të kësaj detyre deri në qershor, kur me urdhërin e sulltanit nisët nga Suezi në krye të një flote për në Indi. Nahravali kishte ardhur, siç dihet, në Stamboll me 1537, në emër të Sulltanit të Kuxhuratit, Bahadur Shah për të kërkuar ndihmë ushtarake. Ndërkohë, sulltani merr vesh për vrasjen e Bahadurit në luftë me portugezët, andaj jep urdhër që nga Egjipti të nisët një flotë në krye me Suljeman Pashën për në Kuxhurat. Flota në fjalë përbëhej nga 80 anije të tipave të ndryshme me 20 mij ushtarë.²⁴

Al-Nahravali nuk tregon ndonjë simpati për të. Përkundrazi, ai e cilëson si “zullumçar, tiran, gjakpirës, që nuk ka besë as burrëri dhe vret kënd e zë”. Në të vërtetë, këto fjalë të ashpra janë të lidhura me sjelljet e Sulejman Pashës, përkatsisht me dështimin e tij në Kuxhurat. Kështu, në rrugën e tij për në Kuxhurat u ndal në Aden. Aty doli sunduesi vendës Amir Ibn Davud, në anije të Sulejman Pashës për t’i shprehur mirëseardhje e simpati. Mirëpo Sulejman Pasha e vari menjëherë në anije dhe e mori Adenin duke shpallur sovranitetin e sulltanit osman. Kjo sjellje, sipas Al-Nahravalit, bëri që Sulejma Pasha të pritët me rezervë në Kuxhurat, prej nga u kthye pa u ballafaquar me flotën e Portugalisë.

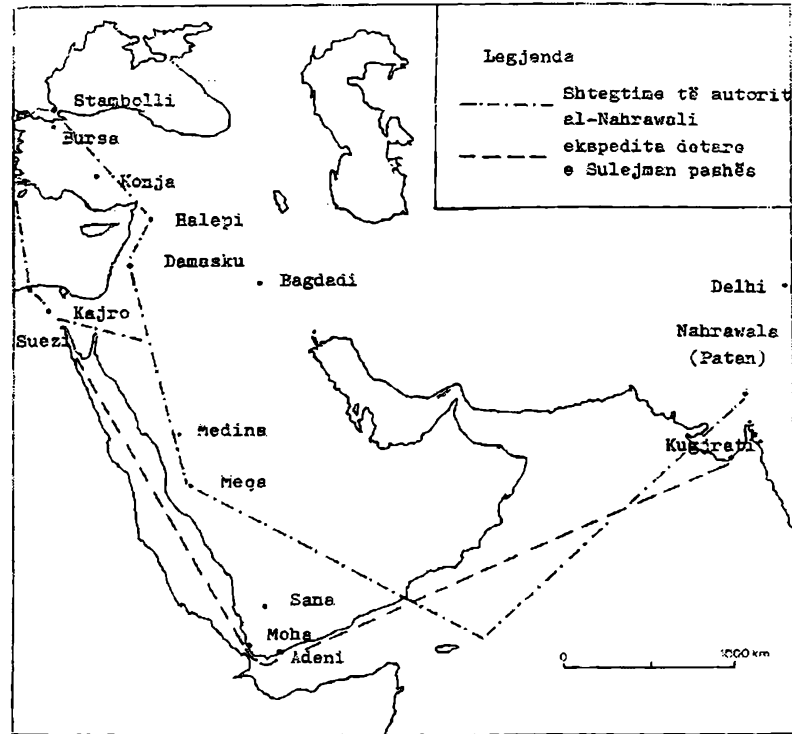
Me të kthyer në Detin e kuq, Sulejman Pasha ndalet në portën Muha të Jemenit, ku e zuri dhe e vrau sunduesin e vendit, Ahmedin, duke shpallur sovranitetin e sulltanit osman edhe në Jemen. Sulejman Pasha, siç thotë Nahravali, u kthye në Stamboll me suksese të reja për perandorinë Osmane, me pushtimin e Adenit dhe Jemenit por pa i prekur fare portugezët në Indi.²⁵ Për këto “suksese” thotë

²³ A h m a d X h a l a b i A b d u -l-g a n i, *Avdahu-l-isharat fi man taval-la Misr al-Kahire mina-l-vuzara va-l-bashat*, Kairo, 1977, f.146.

²⁴ Al ‘i’lam, f. 202-203. Më gjerësisht shih: Dr. Assjjid Mustafa Salim, *al-fat-hu-luthmani-l-evvel li-l-Jemen*, 1538-1635, Kairo, 1969, f.138-153.

²⁵ Al’i’lam, f.203.

Nahrawali, sulltan Sulejmani e emroi Sulejman Pashën sadrazem në vitin 1541²⁶.

Lindja e Mesme me qendra më të përmendura

²⁶ Autori ka shkruar një vepër të veçant për pushtimin e Jemenit nga Osmanët dhe atje flet gjërësisht për Sulejman Pashën. Për Sulejmna Pashën dhe ekspeditën e tij është botuar një libër që jep shumë të dhëna për të. Shih Ahmad M.Batti, *Assira al-burtugali-l-uthmani fi-l-karni-s-sadisa ashara*, Dubai, 1991, p.157-170.

Dr Muhammed M. Al-arnaut

**Some Albanian personalities
of the 16 century in the work of Al-Nahravali**

s u m m a r y,²⁷

The Arab author, Muhammed Ibn Ahmed al-Nahravali has left some works in manuscript. In one of those pieces of work titled "Al a'lam bi aleml-l-bajti-l-lahi-l-haram" which he concluded on May 26 1577 he describes some Albanian personalities which he personally knew. These people held superior state functions during the Osman Kingdom.

Nahravali talks about Ajas Pasha (1536-1539), Lutfi Pasha (1539-1541) and Sulejman Pasha (1541-1544) etc., for which the cultural and scientific Albanian opinion have little information.

²⁷ Rezimetë në gjuhën angleze, përveç *Arabs and the period of Muhammed*, i përktheu Mr. Shëfije Hasani.